

Сидоров М.В.-С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, кандидат фізико-математичних наук, доцент

Соколовська Є.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, кафедра методології та методів соціологічних досліджень, студентка 1 курсу ОКР «магістр»

ВИКОРИСТАННЯ ІНДЕКСІВ З КОМПОЗИТНИМИ ЗМІННИМИ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

На сучасному етапі розвитку та поширення соціологічних досліджень в Україні дослідник стикається з проблемою пояснення соціальних процесів через належність респондентів до певного соціального класу. На даний момент в Україні не існує єдиної прийнятої системи вимірювання соціального статусу. У даній роботі розглядаються три підходи до визначення соціального статусу через індекси ISP, ISC та SES.

Ключові слова: Соціальний статус, Індекс Соціальної Позиції Холлінгсхеда, Соціо-економічна Статусна Оцінка, Індекс Статусної Характеристики Ворнера, ISP, ISC, SES

На современном этапе развития и распространения социологических исследований в Украине исследователь сталкивается с проблемой объяснения социальных процессов через

принадлежность респондентов к определенному социальному классу. На данный момент в Украине не существует единой принятой системы измерения социального статуса. В данной работе рассматриваются три подхода к определению социального статуса через индексы ISP, ISC и SES.

Ключевые слова: Социальный статус, Индекс Социальной Позиции Холлингеда, Социо-экономическая Статусная Оценка, Индекс Статусной Характеристики Уорнера, ISP, ISC, SES

At the present stage of development and dissemination of sociological research in Ukraine researcher faces the problem of explaining social processes through affiliation of respondents to a particular social class. Currently in Ukraine there is no single accepted measure of social status. This paper discusses three approaches to social status through indexes ISP, ISC and SES.

Keywords: Social status, Hollingshead social position index, Socioeconomic Status Estimation, Warner index of status characteristics, ISP, ISC, SES

Соціальний статус - становище, що займає індивід чи соціальна група в суспільстві чи окремій підсистемі суспільства. Його визначають за специфічними для конкретного суспільства ознаками, до яких відносять економічні, національні, вікові й інші ознаки [16]. Людина може мати кілька статусів, але найчастіше тільки один визначає її положення в суспільстві – головний, домінуючий статус, що відбивається, як у зовнішній поведінці та вигляді людини, так і у внутрішній позиції. Крім головного статусу, насамперед пов'язаного з професією, роботою (точніше, її престижем), ще говорять про узагальнений статус, який ще називають індексом соціальної позиції, і значення якого допомагає виробити цілісну оцінку соціальної позиції як своєї, так і інших у системі соціальних координат.

Таким чином, соціальний статус є однією із найголовніших характеристик індивіда, що детермінує його цінності, поведінку, можливості, обов'язки та права, стиль життя тощо [2]. Соціальний статус, здебільшого, корелює майже з усіма позиціями індивіда, його реакціями на соціо-культурні та економічні зміни, світові процеси тощо. Через статус відбувається аналіз його поглядів, реакцій на події. Без належної системи визначення соціального статусу неможлива адекватна оцінка реального положення індивіда, яке він займає у соціальній системі суспільства. Тому визначення соціального статусу респондента здійснюється майже в усіх

соціологічних та маркетингових дослідженнях. На даний момент в Україні здебільшого використовуються методи суб'єктивної оцінки соціального статусу респондентом, коли респондент має дати відповідь на запитання типу "Як Ви оцінюєте матеріальний стан Вашої родини?" та "Яку частку сімейного бюджету Ваша родина витрачає на їжу та комунальні платежі?".

Такий метод вимірювання соціального статусу має два суттєвих недоліки: по-перше, респонденти проявляють схильність до оцінки себе через середні показники, ідентифікуючи себе з відповідним класом (вищим, середнім, нижчим), тобто відбувається зсув результатів та дослідження не відбивають реальної картини. По-друге, такий метод оцінки не дає комплексного уявлення про соціальний статус, а лише про його матеріальне становище, яке є лише одним із компонентів соціального статусу. Це унеможлиблює комплексний аналіз причинного-наслідкових зв'язків між думками та реакціями респондентів та їх соціальним статусом.

Деякі операціональні поняття (стать, вік, стаж роботи, кваліфікація) самі можуть бути індикаторами. Більшість операціональних понять потребує

використання не одного, а кількох індикаторів, які відображають умови їх формування. Це, наприклад, задоволення змістом праці, її нормуванням, оплатою, організацією, умовами, за яких вона здійснюється, соціально-психологічним кліматом у колективі тощо. Потрібно розуміти, що існують характеристики, які можна виміряти через один показник (освіта, релігія, сімейний стан), але соціальний статус є комплексною характеристикою, як Індекс соціального почуття, Індекс соціальної напруги, і також повинен вимірюватися за допомогою індексів.

Для того щоб комплексно дослідити соціальний статус, потрібно використовувати більш складний підхід формування показників, що, у свою чергу, вимагає вибору та обґрунтування індикаторів, за якими його будують та самої моделі побудови, тому **актуальним** є розробка нових та адаптація існуючих показників соціального статусу в Україні.

Для цього потрібно не просто застосувати шкалу визначення соціального статусу, яка працює у інших суспільствах, але і провести її тестування, апробацію. Потрібно обрати шкалу, яка б найбільш точно вимірювала статус індивіда, враховуючи усі особливості даного регіону.

В Україні для виміру соціального статусу найчастіше використовують об'єктивний метод вимірювання (респондентів опитують за допомогою специфічних соціоекономічних питань та категоризують їх відносно відповідей), при чому використовуються різні індекси вимірювання соціального статусу. Також часто використовується питання, яке можна віднести до суб'єктивного методу вимірювання (респондентам пропонується самим оцінити свій соціальний статус). Така неоднорідність інструментарію, який використовують для отримання одних і тих самих даних, призводить до **проблем** у можливості порівняння різних досліджень (відсутність еквівалентності).

Метою даного дослідження є адаптація існуючих індексів з композитними змінними (Індекс Соціальної Позиції Холлінгсхіда, Соціоекономічна Статусна Оцінка, Індекс Статусної Характеристики Ворнера) [4] для вимірювання соціального статусу в українському суспільстві.

У роботі ми ставимо перед собою **завдання**:

1. Побудувати індекси соціального статусу з композитними змінними (Індекс Соціальної Позиції Холлінгсхіда, Соціоекономічна Статусна Оцінка, Індекс

Статусної Характеристики Ворнера) за даними власного емпіричного дослідження.

2. Порівняти результати розрахунку індексів соціального статусу з композитними змінними (Індекс Соціальної Позиції Холлінгсхіда, Соціоекономічна Статусна Оцінка, Індекс Статусної Характеристики Ворнера) для кожного респондента.

Як вже зазначалось вище, для апробації нами було обрано три індекси з композитними змінними: Індекс Статусної Характеристики Ворнера [16], Соціоекономічна Статусна Оцінка [15], [8, 56 с.] та Індекс Соціальної Позиції Холлінгсхіда [13], [14, 211 с.]. Ці індекси відносять до об'єктивних методів оцінки соціального статусу та дають комплексну оцінку соціального статусу респондента [9; 4].

Суспільство не є однорідним, але за допомогою певної класифікації за обраними характеристиками дослідник визначає його класову структуру, тобто відносить кожного члена суспільства до певного класу [6, 67 с.], [9, 38 с.]. Виходячи з цього можна припустити, що інструменти вимірювання соціального статусу з певною точністю будуть однаково прийнятні для будь-якої частини суспільства. Для апробації методів вимірювання соціального статусу нами була обрана одна з доступних соціальних груп – студенти Київського національного університету імені Тараса Шевченка механіко-математичного, фізичного та радіофізичного факультетів, які мають відносно схожий показник соціального статусу.

Студенти факультету є особливою соціальною групою, адже їх основним родом діяльності є навчання. Через це їх соціальний статус, переважно, визначається соціальним статусом батьків або осіб, у яких вони перебувають на утриманні. Аналогічно до методу визначення соціального статусу індивіда у Індексі соціальної позиції Холлінгсхіда за показником сімейного стану, який визначає ту особу, соціальний статус якої і буде підраховуватися для визначення соціального статусу респондента, соціальний статус респондента буде визначено через соціальний статус того члена родини, який заробляє найбільше.

Методом збору емпіричної інформації було обрано метод он-лайн опитування через низьку вартість, високу представленість студентів у мережі Інтернет, відсутній рівень впливу інтерв'юера та високий рівень конфіденційності. В даному дослідженні був застосований метод RDS [10].

Оскільки для усієї генеральної сукупності, яка в даному дослідженні формується із студентів 1-3 курсів механіко-математичного, фізичного та радіофізичного факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка, не має додаткових квотних характеристик, на першому етапі відбувається знаходження 9 респондентів (по одному з кожного факультету та кожного курсу), що відповідають даним характеристикам. Такі дії ми можемо робити через те, що при використанні методу RDS за модель розповсюдження інформації про опитування (тобто розповсюдження запрошення) можна взяти марковську модель, яка для структури соціальної мережі, через які і вівся рекрутинг, має крок стабільності, у якому ймовірність потрапити до кожного з респондентів не залежить від того, з кого почався рекрутинг [10-12]. Далі, респондентам надавалась адреса опитувальника та додатковий лист із проханням порекомендувати це дослідження людям, що підходять за характеристиками (студенти 1-3 курсів вище названих факультетів) для участі в дослідженні.

Саме дослідження проводилось з 30.03.2012 по 17.14.2012. Анкета була розроблена за допомогою безкоштовної оболонки LimeSurvey [3].

За час проведення дослідження всього було поінформовано 302 особи, з них

267 осіб - через соціальні мережі, 18 осіб – через особисте запрошення на території університету, 17 осіб – через запрошення, надіслане на електронну адресу.

У дослідженні взяли участь 103 респонденти. З них 3 респондента не відповіли на жодне питання, а решта або не відповідали вимогам до вибірки (не були студентами обраних нами факультетів), або не відповіли на необхідні хоча б

для одного індексу запитань. Тобто, кількість валідних анкет становить 100, а анкет, які ми використовували для подальших розрахунків індексів – 84.

Відклик на рівні 30% можна вважати дуже високим.

Так як деякі питання у індексах були спільними, то анкета дослідження містила питання, що були розділені на 4 блоки: питання-фільтри (3 питання та одне ввідне питання – відсутні у додатку), блок питань до Індексу Соціальної Позиції Холлінгсхіда (A1,A2,A3,A4,A5_1,H5_1,H7,H5,), блок питань до Індексу Статусної Характеристици Ворнера (W1,W2,W3,H7) та блок питань до Соціоекономічної Статусної Оцінки (S1,S2(H7),S3(H5)).

Аналіз IP адрес респондентів був націлений лише на виявлення тих респондентів, що приймали участь в опитуванні, користуючись при цьому мережею університету. Таких виявилось 40%, тобто такий відсоток респондентів, з тих, хто прийняв участь у опитуванні, які проживають у гуртожитках або проходили опитування у приміщенні університету.

Оскільки лінк для переходу на опитування надавався в електронному вигляді, а його надсилання відбувалось на електронну пошту або у соціальну мережу, то з'явилась можливість прослідкувати шлях переходу на опитування. Лише 6% респондентів перейшли до опитування через запрошення, що було надіслано на електронну адресу, інші 94% здійснили перехід через соціальну мережу Vkontakte.ru. Це підтверджує спад активності участі у опитуванні, що спостерігався у день, коли рекрут було проведено за допомогою електронних адрес. Через цей спад було прийнято рішення перейти від змішаного типу рекруту (соціальна мережа та електронна пошта) до рекруту тільки у соціальній мережі.

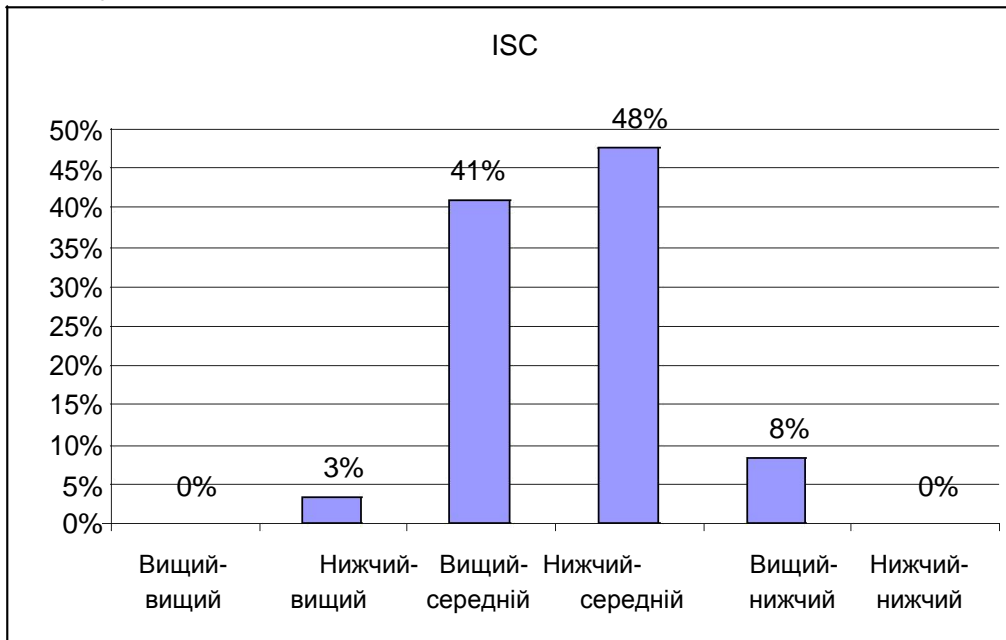
Під час операціоналізації індексів та відповідної побудови питань на їх основі для показників: «освіта», «джерело доходів» та «тип (стан) помешкання» використовувався прямий переклад із англійської мови. Операціоналізація показника «рівень доходів» відбувалась на основі середнього показника доходів населення України за 2011 рік [5, 1 с.]. Престижність районів проживання (показник «район проживання») визначалась на основі даних оцінки ринку нерухомості міста Києва, за даними агенції нерухомості "Best RealEstate" [1]. Щодо операціоналізації показника «рід занять», то було прийнято рішення представити його у анкеті у вигляді відкритого питання, а під час аналізу результатів для вирахування кожного окремого індексу співвідносити відповіді респондента із кожною із трьох відповідних індексам шкал роду занять. Це дало змогу, з одного боку, зекономити місце у анкеті, а із іншого не заплутати респондента, задаючи одне і те саме питання кілька разів, але представляючи при цьому різні альтернативи, що відповідали б кожному індексу.

Для аналізу результатів дослідження було здійснено перекодування відкритих питань щодо роду занять голови родини респондента (дружини або чоловіка голови родини, покійних дружини або чоловіка голови родини) у відповідні кожній шкалі числові значення. На основі отриманих даних за кожним показником було розраховано значення трьох індексів (Індекс Статусної Характеристици Ворнера,

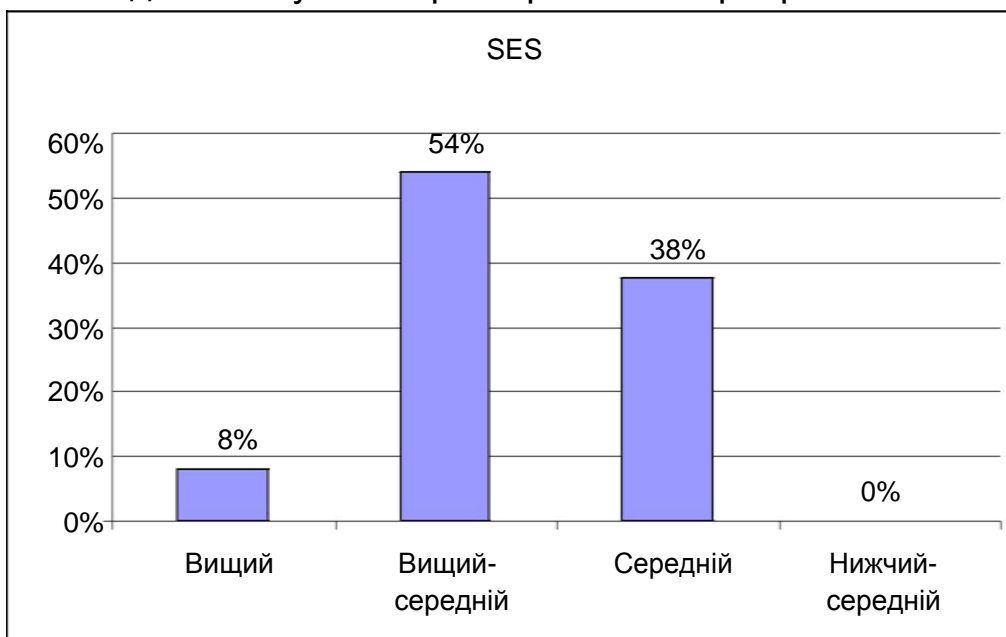
Соціо економічна Статусна Оцінка та Індекс Соціальної Позиції Холлінгсхіда) для кожного респондента. Для остаточного налізу були

відібрані лише ті респонденти, для яких можна було побудувати всі 3 індекси. Таких респондентів залишилось 61.

Як видно з діаграми 1, рівень максимальних значень дорівнює нулю, тобто кількість респондентів, статус яких визначається як «вищий-вищий» та «нижчий-нижчий» дорівнює нулю. Пік же спостерігається у середніх значення, що вказує на середній соціальний статус респондентів. Всього Індекс Статусної Характеристики Ворнера було розраховано для 61 респондентів. Це найменша кількість респондентів, для яких було розраховано індекс, у порівнянні з іншими індексами. Такий низький рівень пов'язаний із тим, що даний індекс, на відміну від інших складається із найбільшої кількості показників (Чотирьох), при цьому Соціо економічна Статусна Оцінка складається із трьох, а Індекс Соціальної Позиції Холлінгсхіда – з двох. Тобто для того, щоб для респондента можна було вирахувати даний індекс, респондент повинен був відповісти відразу на чотири питання без пропусків.

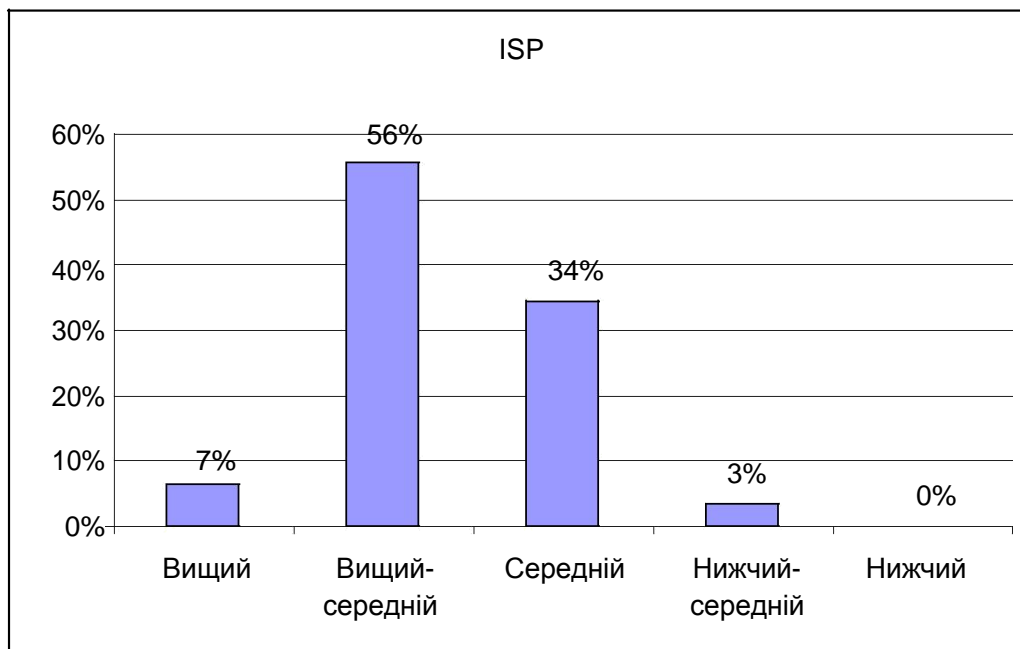
Діаграма 1. Індекс статусної характеристики Ворнера ISC

Діаграма 2. Соціоекономічна статусна оцінка SES

Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Випуск 18. 2013

На діаграмі 2 бачимо тенденцію, яка спостерігається і у попередньому індексі. Респондентам притаманний середній клас, але, на відміну від попереднього, 8% респондентів відносяться до вищого класу. Всього Індекс Соціоекономічної Статусної Оцінки було розраховано для 84 респондентів. Це найбільша кількість респондентів відповідно одному індексу не дивлячись на досить сенситивне запитання "Вкажіть рівень прибутку за місяць члена сім'ї, який заробляє найбільше".

Діаграма. 3. Індекс статусної характеристики Холлінгсхіда ISP

На діаграмі 3 респондентам також притаманний середній клас, але, на відміну від попереднього індексу, де 8% респондентів відносяться до вищого класу, у індексі Холлінгсхіда таких респондентів є 7%. Всього Індекс Соціальної Позиції Холлінгсхіда було розраховано для 66 респондентів. Цей показник є нижчим, за Соціоекономічну Статусну Оцінку, хоча і має в своєму складі лише 2 показники, але потрібно пам'ятати, що розрахунок статусу відбувався лише у тому випадку, коли була наявна інформація про того члена сім'ї, на основі даних якого повинен розраховуватись індекс.

Загальні дані стосовно рівня наповненості індексів можемо записати у таблицю 1.

Таблиця 1. - Рівень наповнюваності індексів.

	ISP	ISC	SES
Кількість питань для побудови індексу	5-7	5	3
Кількість респондентів	66	61	84
Відсоток	79	73	100

Отже, з таблиці видно, що зі збільшенням кількості питань для побудови індексу, зменшується відсоток респондентів, які відповіли на всі питання, необхідні для його побудови.

Отже видно загальну тенденцію розподілу респондентів за класами для всіх індексів. Це може бути пов'язане як із загальним припущенням про те, що усі

респонденти намагаються віднести себе до середнього класу, так і з тим фактом, що опитування проводилось серед респондентів, що навчаються у провідному університеті країни, мають комп'ютери із доступом до мережі Інтернет та мають акаунти у соціальних мережах або електронні адреси.

При порівнянні значень всіх трьох індексів можна зробити висновок, що усі вони досить схоже відображають картину соціального статусу респондентів, хоча і мають різні шкали. Якщо проаналізувати коефіцієнти кореляції сирих балів за цими трьома шкалами ISPscore, ISCscore та SESscore, отримаємо значущі на рівні 0,01 коефіцієнти (табл. 2):

Таблиця 2. - Залежність між сирими балами індексів.

ISPscore - ISCscore	ISPscore - SESscore	ISCscore- SESscore
,535**	-,565**	-,382**

Для отримання значень індексів, використовувались формули:

$ISP = (\text{показник роду занять} \times 7) + (\text{показник рівня освіти} \times 4)$

$ISC = (\text{показник за шкалою «рід занять»} \times 4) + (\text{показник за шкалою «джерело доходу»} \times 3) + (\text{показник за шкалою «тип будинку»} \times 3) + (\text{показник за шкалою «район проживання»} \times 2)$

$SES = ((\text{показник за шкалою «рід занять»}) + (\text{показник за шкалою «рівень доходів»}) + (\text{показник за шкалою «рівень освіти»})) / 3.$

Так як шкала показника «рід занять» SES відрізнявся від аналогічного показника у ISP та ISC, то, для того, щоб не задавати ще раз схоже питання, показник у SES отримали перекодуванням існуючого. Так само вчинили і з показником «рівень освіти» у SES.

Після шкалювання, отримані індекси мають дещо інший зв'язок (табл. 3):

Таблиця 3. - Залежність між індексами.

ISP - ISC	ISP - SES	ISC- SES
,452**	,488**	,239

Тобто індекси ISC- SES не мають значимої кореляції.

Висновки. У нашому дослідженні було проведено адаптацію індексів вимірювання соціального статусу з композитними змінними, а саме: Індексом Соціальної Позиції Холлінгсхіда ISP, Соціоекономічною Статусною Оцінкою SES та Індексом Статусної Характеристики Ворнера ISC.

Використання цих методик є досить новими для вітчизняних досліджень. Спираючись на великий зарубіжний досвід використання цих методик можемо стверджувати їх валідність [9, 15, 7]. Як показало наше дослідження, ці методики є ефективними і у дослідженні соціального статусу громадян України.

Проведений експеримент є кроком не тільки до більш обґрунтованого вимірювання соціального статусу, а і до дослідження класової структури українського суспільства.

Використовуючи індекси з композитними змінними можна досліджувати не тільки соціо–економічні індекси, а і більш широкий спектр статусних характеристик, що може бути об'єктом подальших досліджень.

Література

1. Агенція нерухомості «Best Real Estate» [електронний ресурс] Режим доступу: <http://brest.kiev.ua/>
2. Алешина И. В. Поведение потребителей [Текст] // Алешина И. В./ М.: Экономистъ, 2006. — 525 с.
3. Сидоров М.В.-С. Використання систем комп'ютерного анкетування в Інтернеті [Текст]// Микола Володимир-Станіславович Сидоров /.- Соціальні технології № 43 2009, с. 164-175
4. Сидоров М.В.-С. Використання композитних змінних для вимірювання соціального статусу [Текст]// Микола Володимир-Станіславович Сидоров, Єлена Валеріївна Соколовська / Соціологічні студії. - Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. - № 2. - С.
5. Статистична інформація про доходи населення України (за даними ДержКомСтату України) [Електронний ресурс] Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/dn.htm
6. Assael H. Consumer behavior and marketing action [Текст]// Assael H./ 1995, Pub.: South-Western College Pub. (Cincinnati, Ohio), p. 512
7. Cirino Paul T.. Reliability and Preliminary Validity for Different Approaches. [Текст] //Paul T. Cirino, Christopher E. Chin, Rose A. Sevcik, Maryanne Wolf, Maureen Lovett, Robin D. Morris./,- Assessment June 2002 vol. 9 no. 2 pp.145-155
8. Haer J. L. Social Forces [Текст] // Haer J. L. / Vol. 34, No. 1 (Oct., 1955), pp. 56-58 Published by: Oxford University Press Article Stable URL:<http://www.jstor.org/stable/2574260>
9. Hawkins Delbert I.. Consumer Behavior: Building Marketing Strategy, 9th Edition. Chapter 4. The Changing American Society: Demographics and Social Stratification. [Текст]/ Delbert I. Hawkins, Kenneth A. Coney, Roger J. Best //, - McGraw-Hill/Irwin, 2003 - 790 с.
10. Heckathorn Douglas D. Snowball versus respondent-driven sampling [Текст] // Heckathorn Douglas D./, - Sociol Methodol. 2011 August 1; 41(1): 355–366
11. Heckathorn Douglas D. Respondent-Driven Sampling: A New Approach to The Study of Hidden Populations. Social Problems. [Текст] // Heckathorn Douglas D./, 1997;44:174–199.
12. Heckathorn Douglas D. Respondent-Driven Sampling II: Deriving Valid Population Estimates from Chain-Referral Samples of Hidden Populations. [Текст] // Heckathorn Douglas D./, Social Problems. 2002;49:11–34.
13. Hollingshead August B. Four Factor Index of Social Status [електронний ресурс], New Haven, Conn.: Yale University, Dept. of Sociology, 1975 Режим доступу: http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=books&cd=1&ved=0CDQQFjAA&url=http%3A%2F%2Fpsy6023.alliant.wikispaces.net%2Ffile%2Fview%2FHollingshead%2BSES.pdf&ei=qmFDUabjOsmWtQbJyICgDA&usq=AFQjCNGYf0fbR_WRFgATxJcv3-y8TjP90g&sig2=G3cA8Fh0V7sVqll8eA85jg&bvm=bv.43828540,d.Yms&cad=rja
14. Lantos G. P. Consumer Behavior in Action: Real-Life Applications for Marketing Managers [Текст] // Lantos G. P. /, Publisher: M.E.Sharpe, - 2010, 629 p
15. Vyas S., Kumaranayake L. Constructing socio-economic status indices: how to use principal components analysis [Текст]//Seema Vyas, Lilani Kumaranayake / Health Policy and Planning, 2006, Volume 21, Issue 6, Pp. 459-468.